

Etymologian uusi vuosikymmen

Suomen sanojen alkuperä: etymologinen sanakirja. 1. osa A – K. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556 ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. ERKKI ITKONEN, päätoimittaja, ULLA-MAIJA KULONEN, päätoimittaja-toimitussihteeri; AULIS J. JOKI, REINO PELTOLA, MARITA CRONSTEDT, EINO KOPONEN, MERI PUROMIES, KLAAS PH. RUPPEL ja SATU TANNER. Jyväskylä 1992. 486 s.

Lähes 40 vuotta sitten – 1955 – ilmestyi Suomen kielen etymologisen sanakirjan (SKES) ensimmäinen osa. Teoksen nimi ei ehkä houkutellut suurta yleisöä; ensisijaisesti kirja olikin tarkoitettu tutkijoille ja opettajille, mutta myös niille monille muille, »jotka tuntevat mielenkiintoa suomen kielen historiaa kohtaan» (alkulauseen s. V). SKES:n nimeä ei turhaan selitelty, *etymologian* tiesi kuka tiesi. Aikojen muuttumisesta ja tieteen kansantajuistamisesta kertoo, että syksyllä 1992 ilmestyneen uuden etymologisen sanakirjan päänimi on Suomen sanojen alkuperä (SSA) ja vasta alaotsikkona on »etymologinen sanakirja». SSA asettuu nimeään myöten kansanomaisemmalta kannalle: *Suomen sanojen alkuperä* vie suoraan sanojen juuriin. Nyt alkulauseessa ei erityisesti mainita, keille teos on tarkoitettu, puhutaan vain neutraalisti l u k i j a s t a , jota syystä pyydetään tutustumaan sanakirjan käyttöohjeisiin. Monista seikoista on pääteltävissä, että suomen kielen historiasta kiinnostuneiden joukko on kasvanut, ellei suorastaan moninkertaistunut.

Suomen kielen tutkimuksen ja opetuksen organisaattori E. N. Setälä (1864 – 1935) aloitti suomen kielen etymologisen sanakirjan aineiden keruun 1910-luvulla. Mukana hankkeessa oli myös Y. H. Toivonen, joka oli Setälän oppilas ja apulainen. Pitkällisen valmistelu- ja toimitustyön jälkeen SKES:n ensimmäinen osa ilmestyi 1955. Toisen osan (1958) myötä tulivat sanakirjatyöhön mukaan professori, myöhempi akateemikko Erkki Itkonen ja silloinen dosentti, myöhempi professori Aulis J. Joki. Tästä työ-

parista oli tuleva etymologinen voimakassikko, ellei sana hieman onnahtaisi tässä yhteydessä. Toivonen oli kuollut vajaa vuosi SKES:n ensimmäisen osan ilmestymisen jälkeen, mutta hän oli kuitenkin ehtinyt valmistaa vielä toisen osan käsikirjoitusta *n*-kirjaimen alkupuolelle. Sittemmin työryhmään liittyi myös maisteri Reino Peltola. SKES:n kolmas osa ilmestyi 1962, neljäs 1969, viides 1975 ja kuudes 1978. Kaiken kaikkiaan koko sanakirjassa on sivuja yhtä vaille 1 900. Vuonna 1981 julkaistiin vielä SKES:n seitsemäs osa, lähes 400-sivuinen sanahakemisto.

Miksi uusi sanakirja?

SSA:n alkulauseessa perustellaan, minkä vuoksi uutta etymologista sanakirjaa on ryhdytty toimittamaan; itse asiassa sen suunnittelu oli aloitettu jo 1980-luvun alkuvuosina. Kun tavallisesti lasketaan, että suomen sanakirjassa väli *a – k* on kolmannes hakusanastosta, SKES:ssa tuo väli on seitsemännes, kun teos paisui loppuaan kohti. SKES:n aineiston epätasaisuus on näin aiheuttanut SSA:n toimittajille erityisiä ongelmia: väliä *a – k* on pitänyt huomattavasti täydentää ja loppuosiin on arvatenkin jonkin verran karsittava SKES:n aineistoa. Toiseksi uusi teos on tietysti saatettu kautaltaan modernin etymologisen tutkimuksen tasalle. Kolmanneksi SKES ei esitystavaltaan ole kovinkaan helpotajuinen. On toki myönnettävä, että vaikeat asiat eivät ole helponnettavissakaan; oikeastaan varsinkin SKES:n laajat artikkelit ovat vaivalloisesti hahmotettavissa. SSA:n alkulauseessa myös pohditaan, mikä on sanan alkuperä. Sanoja on synnyltään pääasiallisesti kolmenlaisia: on vanhoja omaperäisiä perussanoja, muualta lainattuja perussanoja sekä näistä johtamalla ja yhdistämällä muodostettuja sanoja. Alussa on myös tiivis katsaus suomen sukukielten ryhmittelyihin.

Havainnollistan hakusanoja ja niiden määrää yksinkertaisin laskelmin. SKES:ssa on *a*-alkuisia hakusanoja 226 ja SSA:ssä

alkaa, johd. *alku*, *alje* pl. *alkeet*, *aloittaa* jne., karj. *alga-*, *algu*, *alotta-*, aun. *alga-*, *algu*, *allotta-*, lyyd. *algottada*, veps. *augotada* 'aloittaa', *aug* 'alku', vatj. *alkā*, *algetuz* 'aloitus', vir. *alata* (*algan*) 'alkaa', *alg* (g. *alu*) 'alku', *alge* 'alje' = lpR *alget*, L *al'kēt*, N *al'get*, I *ā'lfē id*, Ko. *ā'lfēv*, Klđ., T *ā'kke-* 'alkaa', R *algo*, L *al'kō*, N *al'go*, I *ā'lv*, Ko. *ā'tē^A*, T *ā'lk* 'alku' (< ? suom.) | ? vogT *αβ·α*, *αβ·α*, KM *ōl*, So. *ōβl* 'alku, loppu' | ? ostjDN *ōpāη*, V, Vj. *ā'lēη'*, Trj. *ā'lēη'*, Ni. *ā'lēη'* Kaz. *ā'lēη'*, O *ā'lēη* id., DN *ōpāη'ā*, V *ū'lēη'ā*, -η'ā'ē'ā', Trj. *ū'lēη'ā'ē'ā*, -η'ā'ē'ā'ε, Ni. *ā'lēη'ā'*, Kaz. *ā'lēη'ā'* 'alkaa, aloittaa' | ? samO *ol*, *ul*, *olle*, K *ulu* 'pää'.

Suomalaista etymologiaa vuosilta 1955 ja 1992. Vasemmalla Suomen kielen etymologisessa sanakirjassa (SKES) julkaisutu artikkeli *alkaa*, oikealla Suomen sanojen alkuperän (SSA) artikkeli. Kummastakin käy ilmi, että *alkaa*-verbillä on etäsukukielisiä vastineita (SSA esittää ne selvästi omassa kappaleessa). Niin ikään SSA:n mainitsemien johdosten määrä on suurempi; uutta ovat myös sen bibliografiset tiedot. Ilmiselvintä on SSA:n transkription yksinkertaisuus: diakriittisia »roskia» on verrattomasti vähemmän kuin SKES:ssa.

alkaa (Agr; yl.) 'anfängen', johd. *alku*, *alje*: mon. *alkeet* 'alku, -oppi, -tieto, -tiedot; itu, aihe jne.', *alkeella*, *alkeissa* jne. (STS 1766 »ovat sodan alkeisa»), uud. mm.: *alkeinen* (Eurén 1860), *alkeellinen* (Europ 1853) 'elementaarinen; alkukantainen, kehittymätön (murt. hajat.; kumpikin sana lienee ositt. < kirjak.), *alkeiskoulu* (Hannikainen 1845), *alkeisopetus* (Lönnr 1874) yms., *aljeta* 'alkaa', *aloittaa* (ks. tätä) jne. ~ ink *alkā*, *alkua* 'alkaa', *alku*, *aloittā*, *alutā* 'aloittaa' | ka *alkoa* 'alkaa', *alku*, *aloittoa*, *aluttoa* 'aloittaa' | ly *algottada* 'alkaa' | ve *augotada* id., *aug* (mon. -ud) 'alku; taikinan alustusaine l. juuri' | va *alkā*, *alkua* 'alkaa', *alku*, *algetuz* 'aloitus' | vi *alata* (prs. *algan*) 'alkaa', *alगतada* (ehkä uud.) 'aloittaa, panna vireille', *alg* (g. *alu*) 'alku', *alg* (g. *ala*) 'alkuperä jne.' (1800-luvun uud. *algu-* 'alku' ja *alge*, mon. *alged* 'alkeet' ositt. < sm)

= lp (jollei < sm) *al'get* 'alkaa', *al'go* 'alku' | vogE *awāl*, I *owl*, L P *ōwl* 'alku; loppu, -pää' | ostjI *alāη* 'alku; loppu', E *orāη* 'loppu(pää, -kappale)', P *alāη* 'etu- t. takapää; alku, loppu' || ? samJn *ođo* 'aiemmin, ennen' | ? slk *ol* 'yläosa, pää; (puun) latva' | ? Km Kb *ulu* 'pää'.

Castrén Suomi 1844 30 (sm – lp), Lönnrot 1854 Enare 218 (+ lpin), Ahlqvist 1856 WotGr 121 (+ va vi), Ahlqvist 1859 Anteckn 79 (+ ve), Setälä 1912–14 FUFA 12 115 (+ ostj vog sam; lp < sm), Paasonen & Donner 1926 OstjW 161, SKES 1955 15 (? vog ? ostj ? sam; lp ? < sm), FUV 1955 71 (sm – vog ? ostj), FUV² 1977 88 (? vog ? ostj), EEW 1982–83 60 (vi ositt. < sm), Häkkinen 1987 ES 10, UEW 1988 6–7.

336 (lisäksi vielä 16 viittaushakusanaa). Sanamäärä on kasvanut runsaan kolmanneksen. SSA:stä puuttuvat seuraavat SKES:n sanat: *aarnitsa* 'karkea pellavakangas, painettu palttina', *afradi* 'vero, maanvuokra' (mm. Martin lainsuomennoksessa), *ahelmus* (murt.) 'sola, kuja; aitovierille kinostunut lumi', *arkiutua* 'tulla tiineeksi', linnunnimi *askel* 'suippopyrstöinen räiskä (= merikihu vai tunturikihu?)', *aunikoita* 'suunnitella', *aurikko* 'kaksihaarainen puuhanko, jonka kärjissä oli rautaa' ja *autsi* 'syvä tunturirotko'; *aarnoa* 'aikoa, aavistaa' on SSA:ssä alihakusanana s.v. *aarna*, *aha* s.v. *ah*, *aiva* 'pelkkä' s.v. *aivan*, *aivas* 'enne, aivastus' s.v. *aivastaa*, *arendaattori* (SSA: *arentaattori*) ja *arenteerata* s.v. *arenti* 'vuokra'; *aljo*¹ 'elätti' ja *aljo*² 'huora' on yhdistetty. Muutamien päämuoto on hieman muuttunut, esim. *aloe* → *aaloe*, *angerva* → *an-*

gervo ym. Uusia, SKES:sta puuttuvia sanoja ovat seuraavat:

a (interjektio)
aaholli uittotermi 'köysijarru'
aakkonen
aalloppi 'viemäri'
aamiainen (vain viittaussanana)
aare 'enne'
aari
aarna 'merkki'
*aarni*¹ 'suuri puu, kookas ihminen'
*aarni*² 'aarre'
aaroninparta
aaroninsauva
*aarre*² 'aate, suunnitelma'
*aartti*² 'halukas'
aartua 'tottua'
aataminomena
aattua 'tottua'
ahmalo 'apila'

Kirjallisuutta

ahvakas 'ahnas'
*aika*² 'aikuinen, aimo'
aikautua 'joutua sattumalta jonnekin'
ailahtaa 'sykähtää'
aitilas 'levollinen'
ajeerata 'kujeilla'
*akka*² 'pärepihti'
*akka*³ 'vastavirta'
akordeerata 'tilata'
akordi
akuserkka 'lapsenpäästäjä'
akusööri 'lapsenpäästäjänä toiminut mies'
aladobi
alakuloinen
alakuu 'vähenävä kuu'
albumi
alho
alistaa
alkio
alkovi
alma 'kelpo'
*alpukka*¹ (laamaeläin)
*alpukka*² (uushopea)
alsike (apilalaji)
altaani 'koroke'
altis
alue (ei ole SKES:ssa s.v. *ala*)
alumiini
alustaa
alve 'heisimato'
alvi 'jankko'
ametisti
ammoniakki
ampari 'aitta'
ampiainen
amppera 'mahtava, ylpeä'
ani (vahvikepartikkeli)
anikka 'paulakengän nauhasilmukka'
ankeli 'sahrojen jalkarauta'
aporkka 'saappaan terä; kenkäräjä'
aprikoosi
apskeetti 'lähtöpassit'
apuri 'ahven'
arbuusi
arho 'pihatähtimö'
arkkana 'hevosen kaulapanta'
arkkiatri
arkkitehti
armeija
arpeeti 'työ'

arrakki
arsenikki
artikkeli
artisokka
asesori
asetti
aspiriini
astaita 'havaita'
asteri
astma
atamaani
atlas (kangas)
aulis
Aunus
*aura*² 'lampuodin maksama vero'
auto

Sanaluettelo vakuuttaa siitä, että SSA:ssä etymologioitavien sanojen valikoimaa on uudistettu huomattavasti. Pidän erittäin tärkeänä sitä, että mukaan on otettu runsaasti murteiden, vanhan kirjasuomen tai vain muuten harvinaistuvaa sanastoa. Tämä toivottavasti elävöittää myös murteiden tutkimusta; ajankohtaisessa Euroopassa murteet ovat tulemassa uudelleen arvoonsa ja ehkä muotiinkin. Hakusanaston monipuolisuus laajentaa merkittävästi suomen kielen tutkimusmahdollisuuksia. Nykylukija ei voi olla viehättymättä mm. seuraavanlaisista sanoista: *kaarnikka* 'variksenmarja', *kaarto* 'pasma', *kaasa*¹ (merimerkki), *kaasa*² (puuro), *kaasi*¹ 'palkka', *kaasna* 'säästö', *kaasu*² 'morsiamen apulainen', *kaatra* 'kuikka', *kaatteri* 'kirjailtu vyöliina', *kaattu* 'rekipeitto', *kaavana* 'valkama', *kaave* 'ruumis', *kaavi* 'maahan lyöty seiväs', *kaavila* 'kaulin' ja *kaavita* 'raaputtaa' – vain paria aukeamaa selatakseni.

Leksikografian tekniikka

Sanakirjojen viittaussuhteista voidaan esittää pieni leksikografinen anekdootti. SKES:ssa ei näytä olevan sanaa *ansari* 'kasvihuone'. Pitää vain osata etsiä oikeasta paikasta: se on siellä s.v. *uranssari*! Ja en-

nen muuta: SKES piilotteli johdokset kanta-artikkeleihin, mikä teki ne vaikeaselkoisiksi ja sekavahkoisiksi. Otan esimerkin: SKES:ssa *antaa*-verbin johdokset ovat kaikki itse perusartikkelissa, mutta SSA:ssä ovat johdokset *anne*, *annos*, *antautua*, *antelias* ja *anti* omina artikkeleinaan. SSA:ssä olisi viittauksia voinut olla mielestäni enemmänkin: *aavistaa* → *aave*, *aikuinen* → *aika*¹, sanoista *alla*, *alle*, *alta* ehdottomasti → *ala* ja *avoin* → *ava*. Toisaalta taas rajan vetäminen ei ole ollut helppoa: kirjassa on *aamiainen* → *aamu*, *ajettua* → *ajos* ja *ajo*¹ → *ajaa*; tarpeellinen on tietysti esim. viittaus *kettu*-sanasta artikkeliin *kesi*, jossa eläintäkin käsitellään. (Jo vuonna 1861 A. Ahlqvist sanoi eräässä sanakirjakiistassa, että sana *kettu* olisi pitänyt olla sanan *kesi* alla!) Viittaukselle *ahdin* (ehkä *ahtimet* 'vapeet, ulut') ei huomatakseni löydy katetta. Viittaus »ks. tätä» tai »ks. näitä» on alkeellinen, nuoli olisi ollut havainnollisempi. Joka tapauksessa omalla paikallaan aakkosissa olevat hakusanaviittaukset ovat paremmat kuin minkäänlaiset erilliset indeksit.

Kirjan käyttäjä tietysti pohtii, mitä sanoja on jätetty pois – se on lukijan etuoikeus. Otan tuoreen Suomen kielen perussanakirjan ja käyn sitä läpi pitäen silmällä perussanoja. Jään kaipaamaan vain sanaa *arkisto* – mutta sekin löytyy s.v. *arkki*¹. *Avioliitto* on s.v. *avio*, mutta ensiesiintymävuosi olisi voitu mainita. *Avoliiton* mukaan ottaminen olisi kertonut modernin sanaston haravoinnista, jos nimittäin *avioliittokin* on alun perin merkinnyt 'avointa liittoa' (Hahmo 1988). Katson vielä Suomen kielen taajuus-sanastosta, nimenomaan yleisyysluettelosta (Saukkonen ym. 1979). Siellä on sana *auto* sijalla 202 (ehkäpä SSA olisi voinut kertoa siitä vähän enemmänkin – varsinkin kun siihen on vielä murreliittymiä). En ota huomioon sellaisia johdoksia kuin *aikaisin* ja *ainoastaan*; niinkin tuore sana kuin *asenne* (sijanumero 1 157) olisi ollut paikallaan; tosin sen nimenomainen paikka lienee Suomen sanojen ensiesiintymäluettelossa. Sijalla 2 262 on *automaattinen*, jota SSA ei tun-

ne; yleisyyttään se olisi voinut olla mukana. Lopetan tarkastelun frekvenssiin 2 802, jossa on *autuas* (on toki SSA:ssä). Jään oikeastaan kaipaamaan vain liitepartikkelia *-kin*; sanat *ei* ja *kun* olisi pitänyt ehdottomasti ottaa edes viittauksiksi (→ *e*⁻¹ ja → *ku*-). Tänä maailmallisen viestinnän aikana odottaisin sanaa *elokuva*, jota ei löydy omalta kohdaltaan, ei s.v. *elää* eikä s.v. *kuva*. Sitä paitsi sanan historia on aivan tarkkaan selitettävissä. Ja se on frekvenssisanastonkin mukaan verrattomasti yleisempi kuin *humppa*, joka on SSA:ssä, puhumattakaan mukaan otetusta hämeenkyröläisverbistä *emätä* 'vallata esim. liian iso istuin- t. makuutila'. Ja toinenkin huomattava populaarikulttuurin sana: kun on *humppa*, kaipaaisi myös *iskeä*-verbin johdosta *iskelmä* (R. R. Ryyänen 1930-luvulla). Peräpohjalainen sana *kepposet* '(esim. poron) keuhkot' on otettu, mutta missä on yksiköllinen *kepponen*? Entä missä määrin olisi otettava mukaan puhekielisiä tai jopa slangisanoja? Ainakin sanoista *härski* ja *keikka* olisi ollut hyvä mainita puhekielen merkitykset niin kuin sanoista *kimppa* (s.v. *kimppu*) ja *kiva* onkin mainittu. Sukupolvia olisi yhdistänyt, jos s.v. *fleeta* olisi mainittu slangisana *fleda* 'tukka'! Entä teoksen nimessä olevien *al-kuperän* ja *etymologian* etymologia? Vähäinen »kotiinpäinveto» olisi kyllä ollut sallittua.

Hakusanan jälkeen mainitaan sulkeissa sen ensiesiintymä ja murretietoja; niinpä *aurinko* iätään jo Agricolan aikaiseksi ja todetaan, että sanaa on vanhastaan käytetty »ilmeisesti» vain länsimurteissa ja kehoteetaan vielä vertaamaan sanaan *päivä*. Sanasta *fööri* 'sää; vauhti' mainitaan murrevariantteina *vööri*, *fyöri*, *vyöri*, *vöyri*, *hyöri* ja *hööri*; *kulissista* ei kuitenkaan ole otettu esim. Nakkilassa jo 1900 käytettyä muotoa *kuliisit* eikä Tottijärveltä 1904 sanastettua asua *kuliisit*. Hakusanan merkitys on annettu saksaksi ('Sonne') ja »tarpeen mukaan» myös suomeksi. Saksa on tietysti saksaa, mutta olisin ollut iloisempi merkityksenselityksestä 'sun'. Hyvin usein seuraa johdoksia ja yhdyssanoja, joista monista vielä annetaan ikäyksiä. Tämä on hyvä ratkaisu, se

antaa kokonaiskuvaa lukijalle. Eivätkä sanat ole sanoja, vaan useimmiten sanueita. Sitten tulevat lähisukukielten vastineet, edelleen samassa kappaleessa. Artikkelin toinen kappale on varsinainen etymologia. Näin esim. *auringon* kantaosa *aur(i)-* on ehkä sama kuin eteläläpin *åvrudeh* 'helle' ja turjanläpin *āur* 'hehkuhiillos, liekki', tosin jo tähänkin rinnastukseen liittyy äännevaikeuksia. SSA sanoo, että vertailut etäsukukieliin ovat vielä epätodennäköisempiä. Mahdottomana ei pidetä yhteyttä *auer*-sanaan. Lopuksi tulevat vähän pienemmällä painetut kirjallisuusviitteet, jotka siis ovat erityisen tärkeä uudistus SKES:aan verrattuna. Viitteillä on kaksikin tarkoitusta: ne tietysti antavat lisätietoa halukkaille, toisaalta tulee myös sanan tutkimushistoria kuvatuksi, mikä ei voi olla ilahduttamatta oppihistoriasta kiinnostunutta. Muutamissa artikkeleissa on seikkaperäinen viitteistö: esim. itse *ja*-artikkelia on kuusi riviä, mutta kirjallisuusviitteitä seitsemän riviä; *jakaa*-artikkelissa on 12 riviä viitteitä. SSA:ssä on yli 3 300 hakusanaa. On tietysti mahdotonta ruveta kovin yksityiskohtaisesti selvittämään, mitä kaikkea sanakirjan artikkeleista löytyy, mitä innostavaa, mitä hämmästyttävää. Seuraavaan kuitenkin kokoan havaintoja, joilla erillisyydestään huolimatta on myös yleisempää merkitystä.

Tärkeä periaatteellinen kysymys on, kuinka pitkälle selitettävän sanan historiasa on mentävä. Vaikuttaa siltä kuin tämän periaatteen soveltamisessa olisi hienoista horjuvuutta: esim. sanasta *kansi* esitetään lähisukukieliset ja lopulta etäsukukielten vastineet syrjäjäniä myöten. Mielestäni näin pitääkin menetellä: mennä niin pitkälle kuin pääsee. Toisaalta aivan vanhoissakin sanoissa on monesti tyydytty vain lähikielen sanaan: esim. s.v. *förpannata* 'sadatella' on mainittu ruotsin *förbanna*, mutta ei sen alkuperää. Sanasta *adventti* mainitaan ruotsin *advent*, joka johtuu latinan sanasta *adventus*. Eikö olisi ollut asiallista ja sitä paitsi helppoa kertoa, että latinan sanan lähtökohdasta on verbi *advenire* 'tulla luo', jonka osat ovat prepositio (ja adverbi) *ad* 'luo' ja verbi *venire* 'tulla'. Olisi ollut sanakirjan

luonteen mukaista, että vierassanoistakin sanottaisiin tuon verran, mutta ei enää, mitkä ovat latinan sanojen mahdolliset indoeurooppalaiset yhteydet. Enkä tyytyisi siihen, että *asessorista* toistetaan Tietosanakirjassa 1909 julkaistu etymologia, josta siitäkin on jätetty puolet pois. Luulen, että toimitus on tässä seurannut Toivosta pohtimatta tarkemmin esitystapaa.

Suorastaan oma lukunsa uralistiikan historiassa ovat uralilais-indoeurooppalaiset yhteydet. Näitä perimmäisiä kysymyksiä tietysti sivutaan myös SSA:ssä. Niinpä on kysymysmerkillä varustettu suomen *ajaa*-verbin yhteys indoeurooppalaiseen juureen **ag-* (poikkiteloin on konsonantismi *j-g*). Artikkelissa *ken* mainitaan erityisesti, että eräät pronominit ovat tärkeimpiä todistimia keskustelussa kielikuntien sukulaisuussuhteista ja niiden ikivanhoista kosketuksista. Ja kun suomen *avannon* ja mordvan sanan kesken on epäselvyyttä, en olisi edes viittanut sanskritin sanaan *avatā* 'kaivo', vielä vähemmän eräisiin Euroopan paikannimiin. Toisaalta taas ei sanaan *hepo* ole otettu keppihevostani kreikan *hipposta* – tässä konsonantismi taas olisi liian ilmeinen! Artikkeleissa *kallis* ja *kaski*¹ 'kaadettu ja poltettu metsä' mainituissa indoeurooppalaisissa sanoissa **h₂al-ye/yo-s* ja **h₂az-g(h)-* on alaindeksi, joka osoittaa erästä laryngaalia. Kun kaikki eivät laryngaaliteoriaa tunne, on sitäkin onnettomampaa, ettei ohjeissa selitetä alaindeksien merkitystä.

Oman ryhmänsä ja ongelman muodostavat deskriptiivisanat ja onomatopoeettiset sanat. Niinpä SSA esittää, että deskriptiivissävyisiä tai deskriptiivisiä ovat mm. *ahku*² 'into, kiihko', *ailahtaa* 'tulla mieleen', *aimottaa* 'häämöttää', *hulpakko* 'lörpöttelevä', *hulvata* 'rynnätä, ahmia', *joro* 'pitkänomainen muodostuma; heittiö', *jotkale* 'pitkä esine; vetelehtivä ihminen' ja *kimeä* (onomat.-deskr.). Niin ikään *hyönteinen* on »ilm. deskr.» sana ja on yhdistettävissä mm. sanoihin *hyönti* 'hiukkanen' sekä synonyymeihin *hyönätä* ja *hyönteleidä* 'liikehtiä levottomasti' (ettei jälkimmäinen verbi olisikin johdos itse *hyönteisestä?*). SSA:n lähteenä mainitsema Lauri Kettusen

artikkeli *Kimalaisen* etymologia on erittäin merkittävä myös siinä suhteessa, että Kettunen esittää siinä ajatuksia deskriptiivisten sanojen synnystä: »– luonnonäänistä johdetut sanat ovat suomessakin uskomattoman monilukuiset, vaikka niihin perustuvat selitykset ovat saaneet ja saavat edelleen asiantuntemattomien naurua ja pilkkaa osakseen» (Kettunen 1957: 96–97). SSA:n lähteenä on myös Ahti Rytkösen tutkimus *Äänenjäljittely ja pikkulasten jokeltelu sanastoa luovana tekijänä eräiden esimerkien valossa* (1949). Sopii kuitenkin muistaa, että Rytkösen puolentoista vuosikymmentä aikaisemmin julkaisi foneettis-psykologisen artikkelin *Deskriptiivisistä sanoista*, jossa hän esittää tärkeän periaatteen: tunto-, näkö- ja kuuloaistin havaintoja saatetaan ilmaista samalla sanalla ja että kielenkäyttäjän henkinen asennoituminen määrää sanan valinnan; näin kilon painoinen muikku on suuri, mutta kilon painoinen lohi pieni (Rytkösen 1935: 91 ja 93). Myös Paa-vo Ravila on käsitellyt onomatopoeettisia ja deskriptiivisiä sanoja nimenomaan foneettiselta kannalta (Ravila 1952). Vaikka ei hyväksyttäisi sitä teoriaa, jonka mukaan kieli on syntynyt huudahduksista ja äännähdyksistä, on vain todettava, että esi-isämme ja esiäitimme ovat olleet verrattomia deskriboijia. Onomatopoeettisiksi SSA tulkitsee sanat *iukku* 'vikuroiva hevonen; äkäinen ihminen', *juumottaa* 'jomottaa' ja *kirskua*. Kielen synnyssä on vielä paljon selvittämistä. Sanan merkitseminen kuvailevaksi tai ääntä matkivaksi ei ole kuitenkaan viimeinen keino, johon päädytään, kun muita selityksiä ei keksitä. Kuvailu on kaikissa kielissä ikivanhaa.

Sanakirjan tekijöiden ystävälliset opetukset lähestyvät etymologian filosofiaa. Jos vielä joku väittää, että esim. suomen sana *aho* liittyisi permiläisten kielten sanoihin *ožo*, *odžo*, *ež* ja *iza*, hänelle on kerta kaikkiaan sanottava, että ne eivät alkuperäisen (lyhenne alkup. puuttuu luettelosta) etuvaakaalisuutensa vuoksi sovi tähän yhteyteen. Samalla tavoin sanasta *aatta* 'huora' pidetään epätodennäköisinä lähes kaikkia esitettyjä etymologioita. Sanoille *juominki*¹, *juo-*

munki ja *juuminki* 'lohilaji' ei ole syytä etsiä sukulaisia etäsukukielistä eikä muista kielikunnista. Ja *kaari*-sanalle esitetyt yhteydet eräisiin suomalais-ugrilaisiin sanoihin ovat äänteellisesti ja semanttisestikin mahdottomia. SSA pitää rohkeana oletusta, että germaanisperäinen *katras*-sana olisi lainautunut varhaiskantasuomesta syrjääniin. Erinomaista etymologista argumentointia on sanasta *aamu*: etäsukukielten sanojen keskinäinenkin yhteenkuuluvuus on epävarmaa; *aamu* ei myöskään kuulu sanan *ammoin* yhteyteen eikä liene indoeurooppalaistakaan juurta (**ām*, jolloin se jo liittyisi kreikan sanaan *hēméra* 'päivä'). Sana *kauppias* taas voi olla täysin germaaninen laina, toisaalta myös omapohjaisen verbin *kauppia* johdos. Samoin resonoidaan sanaa *kota*, joka voi olla indoeurooppalainen lainasana – päinvastaistakin lainasuuntaa on esitetty – tai germaanisperäinen tai vanha kulkusana. Lönnrot vertasi sanakirjassaan *kekriä* ja *kekereitä*; rinnastusta käsitteli vielä E. N. Setäläkin 1901. Etymologia on kuitenkin hylättävä. Jos SSA:n lähdeluettelossa olisi Oscar Blochin ja Walther von Wartburgin erinomainen ranskan kielen etymologinen sanakirja, tekijät ehkä tuntisivat sen kannustavan esipuheen. Sanon aivan samaa mutatis mutandis SSA:n tekijöistä kuin A. Meillet sanoi Blochista ja von Wartburgista: »Jokaisen sanan takana on siis monivahteinen menneisyys, mutta sitä ei useinkaan tunneta. Kun lukee etymologisia sanakirjoja, luulisi olevan tekijöiden velvollisuus antaa jokaiselle sanalle etymologia. Ei ole mitään epätieteellisempää käsitystä. On annettava kiitos tämän teoksen tekijöille, kun he myöntävät usein, etteivät tunne sen tai sen sanan historiaa» (Meillet 1975: XII).

Sanojen ikäys on tunnetusti hankalaa, varsinkin kun 1800-luvun suomen sanastoa ei ole vielä systemaattisesti sanastettu, mistä huomautetaan SSA:n alkulauseen s. 11. Artikkelissa *hölkkä* ei mainita myöskään verbin *hölkätä* ensiesiintymää. Sanaa käytettiin ainakin jo 1833 Oulun Viikko-Sanomissa hevosista puhuttaessa. *Kioski* esiintyy jo Ahlmanin sanakirjassa 1865, ei vasta Lönnrotilla 1874. Niin ikään SSA:n mu-

Kirjallisuutta

kaan *kalkkarokäärmettä* olisi ensimmäisen kerran käyttänyt Yrjö-Koskinen 1900; sana on kirjattu jo 1899 Hahnssonin ym. ruotsalais-suomalaiseen sanakirjaan. Täsmennän sanaan *aura*³ liittyvää okkulttista merkitystä, jonka sanotaan suomessa olevan ilmeisesti vasta 1930-luvulta. Sana on ainakin neljännesvuosisadan vanhempi, se nimittäin on jo Pekka Ervastin Salatieteilijän sanakirjassa (1905). Uudissanan *aitio* sepittäjäksi mainitaan A. V. Koskimies ja ensiesiintymävuodeksi 1906; sana on jo Brummerin 1905 ilmestyneessä sivistyssanastossa. Englantilaisperäinen sana *jumpperi* otettiin jo Pienen Tietosanakirjan 1926 ilmestyneeseen ensimmäiseen osaan muodossa *jumpers*.

Artikkeleiden keskipituus on varmaan kymmenen rivin paikkeilla. Muutamista etymologioista on selvitty aivan lyhyesti, esim. artikkelit *ahku*³ 'isoäiti, vanha lapinnainen', *alkio*, *arpeeti* 'työ', *ikoni*, *jahka* ja *kinuski* ovat kolmen rivin pituisia. Pisimpiä ovat kirjallisuusviitteinen pronominivartalo *ku* (32,5 cm), *kumo* '(taivaan) laki' (23), *kunta* (23), *esi* (22), *kalma* (19), *kultaa* 'harroa esim. ruoka-astian makupaloja' (18,5), *Kainuu* (18), *kota* (18), *emä* (17,5), *kauta* 'sukan teräosa' (17,5), *kehä* (17) ja *kiero* (15,5).

SSA:n bibliografia hipoo täydellisyyttä. Mukana on tietysti myös Béla Kálmánin tutkimus *Die russischen Lehnwörter im vogulischen*, mutta Artturi Kanniston tutkimus *Die tatarischen Lehnwörter im wogulischen* puuttuu. Juhlakirjat ovat runsaasti edusteilla (74 kappaletta). Valtaosa on tutkijoille omistettuja juhlakirjoja, mutta onpa joukossa Suomen almanakankin juhlakirja. Kiinnostavaa olisi tietää mitä sanaa on käsitelty tunnetun etymologin Friedrich Klugen 70-vuotispäiväksi julkaistussa juhlakirjassa (kirjan nimessä muuten on sana *Geburtstage*, ei *Geburtstag*). Siinä on ainakin T. E. Karstenin tutkielma *suomen sanasta taika*; ehkä lähde on vastaisen varalle. Klugen tunnetusta sanakirjasta siteerataan peräti seitsemää painosta; 1989 ilmestyi jo 22. painos. Niin ikään yliopistojen julkaisusarjat ovat hyvin esillä. Monet noissa sarjoissa

ilmestyneet tutkimukset tahtovat jäädä löytymättömiin ja sitä tietä unohduksiin. Hyvä esimerkki on Göran Karlssonin erittäin merkittävä tutkimus *Äldre genuina ord och låneelement i nufinsk penning-, bank-, betalnings- och kreditterminologi*, joka on hautautunut sarjalyhenteen AAA alle (esim. s.v. *kapitaali*). Teos olisi pitänyt ottaa s.n. Karlsson. Erikoisen kielenharrastajan J. A. Lindströmin (1819 – 74) tutkielma *Om den Keltisk-Germaniska kulturens inverkan på Finska folket* (1859) mainitaan bibliografiassa. Hänen vieläkin erikoisempaa luetteloaan *Samling af med Finskan beslägtade ord från de Uralska, Altaiska och Kaukasiska språken till en del jemförda med ord ur den Indo-Germaniska och Semitiska språkstammen* (1852) ei ole mainittu. Mutta esim. artikkeleista *ankea* ja *jyvä* näkyy, että siihenkin viitataan ilmauksella »Lindström Suomi 1852». Näin ollen on valitettavaa, että monet lähteet jäävät ikään kuin piiloon. Ymmärrän kyllä, että kaikkien bibliografinen mainitseminen olisi vielä kasvattanut muutamalla sivulla kirjaluettoa, mutta nyt esim. s.v. *kauris* oleva viite »Neus Suomi 1856» olisi ollut havainnollisempi, jos bibliografiasta olisi käynyt ilmi artikkelin nimi *Ett bidrag till jemförande språkforskning*. Olisin ottanut kaikkien artikkeleiden nimet luetteloon. Sitä paitsi tämä luettelointi olisi hyvin sopinut siihen periaatteeseen, josta alkulauseessa s. 16 puhutaan: näin olisi havainnollistettu etymologian tutkimushistoriaa. Joka tapauksessa tiheätä bibliografiaa on nyt 18 sivua. Sopii mainita, että tuoreen unkarin etymologisen sanakirjan (EWU) ensimmäisessä osassa on lähdekirjallisuutta 20 sivua, vaikka niteessä onkin käsitelty vasta aakkosväli *a – c*.

Turun akatemian väitöskirjojakin on tutkittu – loistavaa! Mukana on myös koulujen vuosikertomuksia; harvempi tietää, että opettajat julkaisivat niissä vielä 1900-luvun alkupuolella kiinnostavia tieteellisiäkin artikkeleita. Kumma että Rapolan Suomen sanojen ensiesiintymiä puuttuu, samoin Karjalan kielen sanakirja (vaikka s. 8 mainitaan Suomen murteiden sanakirja ja Vanhan kirjasuomen sanakirja). Bibliografiassa ja ly-

henneluettelossa ei muuten – tavallisuuttaan? – mainita Index Agricolaensistä. Lyhenneluettelossa kyllä ovat Agricolan teokset, ja sanotaan vielä nimenomaisesti, ettei vuosilukua mainita tekstissä; olisin kyllä suunnittumisen vuoksi maininnut. Ahkerasti siteerataan E. Hellquistin ruotsin kielen etymologista sanakirjaa, samoin usein H. J. Strengin 1915 ilmestynyttä yhä merkittävää tutkimusta Nuoremmat ruotsalaiset lainasanat vanhemmassa suomen kirjakielissä. Kummastelen, ettei toimitus ole käyttänyt E. Kleinin tunnettua englannin kielen etymologista sanakirjaa. Bibliografian tiedot ovat tavattoman tarkkoja. Niinpä Fogelin Nomenclatorista huomautetaan, että käytössä ollut kopio on kopio SKS:n kopiosta. Voisi vitsaillen kysyä, missä onkaan alkuperäinen kopio. ADSEO:n julkaisijan nimeksi on painettu *Instituto universitario Orientale*. Instituutti on italiaksi kuitenkin *istituto*; kysymyksessä on samanlainen taipumus vakiomuotoisuuteen kuin hollannin sanassa *pers* 'lehdistö', joka viimeistään viimeisessä tekstin korjausversiossa muuttuu muotoon *press*.

Kiinnostavaa on katsoa, keiden teoksia on kirjallisuusluettelossa eniten. Sehän ei kuitenkaan merkitse siteerausten tai viittausten määrää, koska mukana voi olla kerrallisiakin viittauksia. August Ahlqvistilta on 14 viitettä, M. A. Castrénilta 8 ja Björn Collinderilta 16 viittausta sukunimen kohdalla. Collinderin tutkijantyön kokonaiskuvaa hämärtää, että pääviittaukset FUV ja FUV² eli Fenno-Ugric Vocabulary ovatkin F:ssä. C:hen olisi pitänyt lisätä viite Collinder 1955 ja 1977 = FUV ja FUV². Ihmettelen hiukan, että sarjamerkintä SKST (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia) on nyt tyyten jätetty pois. Ainakin bibliografisesti ja sanoisiko kirjastonkäytöllisesti se on samanarvoinen kuin sarjamerkintä L, joka tarkoittaa Suomalais-ugrilaisen Seuran sanakirjoja. Luettelossa on monia jännittäviä viittauksia: mitä sanaa lienee käsitelty Hämeenlinnan historiallisen seuran julkaisussa *Arx Tavastica*? Vuoden 1970 kirjassa on ainakin Kustaa Viikunan artikkeli Mikä oli Häme?, johon viitataan-

kin s.v. *Häme*. Entä mitä on löytynyt vuosina 1943–45 Helsingissä ilmestyneestä Suomen Kansantietouden Tutkijain Seuran saksankielisestä julkaisusta *Mitteilungen des Vereins für finnische Volkskunde*? Silmäten ei lähdeviittausta keksi, mutta ehkäpä T. I. Itkosen lappalaisten lääkintäkeinoja esittelevästä kirjoituksesta on jotain löytynyt. Entä mitä sanoja käsitteli Jakob Grimm Preussin tiedeakatemian kokouksessa 10. 6. 1847 puheenvuorossaan *Über finnische Wörter*? Toimitus on päässyt tuon sivun mittaisen puheenvuoron jäljille ilmeisesti sekundaarien lähteiden avulla. Lähin aito alkuperäinen artikkeli onkin Kööpenhaminan kuninkaallisessa kirjastossa. Tuossa kiinnostavassa kokouslausumassaan Grimm luetteli parikymmentä suomen ja eräiden muiden kielten sanojen rinnastusta, mm. *aika* – goot. *aiv*, *ainoa* – goot. *ainaha*, *airo* – muinaisnorj. *âr*, *airus* 'airut' – goot. *airus*, *ansas* – goot. *ans*, *armo* – goot. *armaiô*, *hartio* – lp. *hardo*, muinaisyläsaks. *harti*, muinaisnorj. *herdar* ja keskiyläsaks. *herte*. Nämä yhteydet tulevat esiin myös SSA:ssä.

Pieni epätäsmällisyys liittyy eräiden teosten painopaikkoihin: esim. Lauri Hakulisen Suomen kielen rakenne ja kehitys -teoksen toinen painos ilmoitetaan painetuksi Helsingissä ja Keuruulla; painopaikka on Keuruu. Osmo Hormian tutkimus Gananderin sanakirjan lähteet onkin painettu Turussa, ei Helsingissä. Isosta Tietosanakirjasta olisi hyvä mainita osien määrä (15 + 2), niin kuin Nordisk Familjebokistakin, jonka alaotsikko on *Konversationslexikon och realencyklopedi* (ei -ensyklopedi). Olisin suonut, että Lönnrotin Suomalais-Ruotsalaisesta Sanakirjasta olisi mainittu vihkojen ilmestymisvuodet alkaen vuodesta 1866; nyt esitetään kahden niteen vuodet 1874 ja 1880. Mehiläinen-lehden ilmestymisvuosisa on epätäsmällisyyttä. Lönnrotin Mehiläinen ilmestyi 1836–37 ja 1839–40, joten ei voida sanoa ilmestymisvuosiksi 1836–40. Vuosina 1859–63 ilmestyi Helsingissä taas Rietrikki Polénin julkaisema Mehiläinen. Samaisen Polénin väitöskirjan tarkka nimi on Johdanto Suomen kirjallishisto-

riaan (ei kirjallisuushistoriaan). Myönnän, että tällaiset epätäsmällisyydet ovat kovin vähämerkityksisiä, mutta yhtä kaikki lähde-merkinnöissä on oltava tarkka.

Lyhenteenä mainitaan myös vanha *kuv.*, joka tarkoittaa kuvaannollisesti; jo kauan on suosittu nasevampaa selitettä kuvallisesti. Lyhenteen *id.* selitetään olevan latinaksi *idem*, lyhenteen *ibid.* ei taas selitetä olevan latinaksi *ibidem*. Lyhenteen *jku* 'joku' järjestyttä voi kysyä, samoin lyhenteiden *jkn* 'jonkun' ja *jnk* 'jonkin'.

Lönnrot sirotteli sanakirjansa artikkeleiden loppuun etymologisia tietoja. Ne ovat jääneet valitettavan vähälle huomiolle, eivätkä ne kaikki ole niin erheellisiä kuin on luultu. Lönnrot esim. s.v. *hirvi* kehottaa sitä vertaamaan latinan sanaan *cervus* 'hirvi' ja saksan sanaan *Hirsch* 'hirvi', mitkä yhteydet eivät pidä paikkaansa; myöskään sana *hullu* ei ole yhdistettävissä saksan sanaan *toll* eikä englannin sanaan *dull*, niin kuin Lönnrot vielä ajatteli. Sen sijaan hänellä on monia hyväksyttäviä viittauksia lapin sanoihin, vaikka lainasuunnat ovat saataneet muuttua. Sitä paitsi Lönnrot oli jo 1854 julkaissut tutkimuksen inarinlapista.

SSA:n varsinainen ja todellinen uudistus on transkription eli vieraiden kielten sanojen kirjoitusasun yksinkertaistaminen. Transkriptioon liittyy myös kysymys sukukielten sananmuotojen valikoimasta. SKES:ssa esim. ostjakista ovat mainittuina Ylä-Demjankan, Ala-Demjankan, Juganin, Kondan, Kaminin, Kazymmin, Krasnojarskin, Nizjamin, Obdorskin, Tremjuganin, Tsingalan, Vahin, Vartovskojen ja Vasjuganin murteet sekä eteläinen ja pohjoinen murre. Nyt SSA:ssä on käytössä vain eteläostjakki (Irtysin murteet) sekä itä- ja pohjoisostjakki. Havainnollistan tätä yksinkertaistamista. S.v. *kauka* SKES esittää 14 sananmuotoa, joista eräässä on peräti kahdeksan diakriittista merkkiä; SSA:ssä on s.v. *kauka*- yhdeksän sananmuotoa, jotka ovat itäostjakkin *koγ*, etelä- ja pohjoisostjakkin *χōw*, itäostjakkin *kokkə*, eteläostjakkin *χōwa*, *χūwa*, *χōwi*, itäostjakkin *koγən* sekä etelä- ja pohjoisostjakkin *χōwən*. SSA:ssä on diakriittisia merkkejä vain yksi – vokaalin yläpuolinen kaari,

joka tarkoittaa ylilyhyttä tai vajaaääntöistä vokaalia. Venäjän litteroinnissa mainitaan käytetyn Suomen standardoimisliiton suositusta; liiton nimi on edelleen Suomen Standardisoimisliitto. Puolan sanassa *konowat* (s.v. *konovala* 'kuohari') on harvinaisen *ł*, jota ei ole selitetty merkkiluettelossa.

Etymologioinnin tekniikka

Havainnollistan sanakirjan esitystapaa myös analysoimalla *h*-alkuiset artikkelit. Niitä on SSA:ssä yhteensä 730; viittaushakusanoja on 46. Kaikkein suurin on sellaisten sanojen ryhmä, joille on löydetty vastineet lähisukukielistä; niitä on peräti 234 eli 32 % koko määrästä. Suomen kielen omalta kehityskaudelta juontuu 162 sanaa eli 22 %. Kolmas laaja ryhmä ovat ruotsalaislähtöiset lainasanat, joita on 145 eli 20 % kokonaisuudesta. SSA:n kolmannen osan valmistuttua olisi mahdollisuus eritellä suomen kielen etymologisia kerrostumia: olisivatko keskeisten lainaryhmien prosentit vielä 32 – 22 – 20? SSA:n muut sanahistorialliset ryhmät ovat seuraavat:

germaanisista lainoista	4,0 %
etäsukukielisiä lainoista	3,8 %
balttilaisia lainoista	3,6 %
deskriptiivisiä sanoja mahdollisesti etäsukukielisiä	3,4 %
lainoista	3,0 %
skandinaavisista lainoista	2,7 %
kontaminaatiosanoista	1,4 %
etymologialtaan epäselviä	1,2 %
onomatopoeettisia sanoista	0,8 %
englantilaisia lainoista	0,3 %
norjalaisia lainoista	0,1 %

Laajin on siis lähisukukielisten – itämerensuomalaisten – suomen sanojen ryhmä: inkeroinen, karjala, lyydi, vepsä, vatja, viro ja liivi, jotka juontuvat myöhäiskantasuomesta. Vaikka valtaosaan sanoja liittyy useampia lähisukukielisiä, muutama kuuluu vain yksi tai kaksi vastinetta: esim. sanoista (*älyn*) *haikara*² 'järki', *haiven*,

haplakka 'hauras' ja *hiimosti* 'pelko' esitetään vain karjalan vastineet; sanasta *hangas* 'veneen hanka ym.' karjalan ja pohjoisviron vastineet. Kuitenkin eräistä itämerensuomen sanoista on mainittu mahdollisena myös etäsukukielen vastine: linnunnimeen *haahka* kuuluu mahdollisesti etelämordvan *ašo* ja mokšamordvan *akša* 'valkea, valkuainen'; *haukea*, *hiittä* ja *huikeaa* on arveltu myös skandinaavisiksi; sanoille *heittää*, *helma*, *hidas*, *hitu* ja *hule* 'huono jyvä' on esitetty myös epävarma germaaninen lähtökohta; verbin *hautoa* alkuperä on epäselvä; *hiivaa* on arveltu balttilaisperäiseksi. Eräisiin artikkeleihin liittyy opettavaisia kertomuksia etymologisen maaston kupuraisuudesta. Niinpä s.v. *halu* todetaan, että verbiä *haluttaa* vastaa äänteellisesti liivin *a'ltā* 'syttyää', millä perusteella sanojen on arveltu kuuluvan yhteen. Verbille *halata* on esitetty germaaninen lähtömuoto **halō(ja)n-* 'temmata'; liivin sana jäisi tästä etymologiasta silloin pois. Taas suomesta juontuvat eräät lapin 'halua' merkitsevät sanat. Näitä molempia selityksiä SSA pitää epävarmoina – ja vanhaa sanontaa lainatakseni: mikään ei ole niin varmaa kuin epävarma. Tutkimista on vielä adjektiivin *hereä* 'vuolas, herkkä' alkuperässä: kuuluuko se verbin *herua*, adjektiivin *herkkä* vai partikkelin *heri* 'melkein' yhteyteen? Mielestäni toimitus on osoittanut ylen kaukaisten kieliyhteyksien esittelyssä tervettä pidättyvyyttä. Siitä on hyvänä esimerkkinä verbi *herätä*, josta on aivan oikein esitetty itämerensuomalaisia vastineita. Etymologioinnissa on jopa päädytty indoeurooppalaiseen juureen **ser-* 'pitää silmällä'. Verbille *hautoa* on löydetty vastineita liiviä myöten; sanan alkuperä on kuitenkin edelleen epäselvä, niin kuin oli jo SKES:ssa. Kiinnostava on myös *hylkeen* alkuperä: se juontuu verbistä *hylätä* ja on eufemismi. Tämän etymologian esitti niin mainiosti R. E. Nirvi Sanankielloissaan. Lähisukukielten vastineissa on peräti 74:ää sanaa (yli 30 %) luonnehdittu deskriptiiviseksi, onomatopoeettiseksi tai deskriptiivis-onomatopoeettiseksi.

Omapohjainen sanasto ei ole helposti identifioitavissa: kielissä on kai loppujen

lopuksi varsin vähän aivan ominta omaa, ja omakin on saattanut saada monitahoisia vaikutteita. SSA:n tekijät ovat kuitenkin päätyneet siihen, että *h*-sanoista 22 % on omapohjaisia. Monista sanoista ei löydy varmoja vastineita miltään taholta; tällaisia ovat esim. *haalia*, *haapana*, *haapio*, *hakara* 'oka, piikki', *hangoitella*, *hanhikko* 'puinen kaksikorvainen juoma-astia', *hankala*, *hankelas* 'alli', *hapsu*¹ 'ripsu', *harju* ym. Usein on kysymyksessä omapohjainen johdos, mutta omapohjaisille on kyllä esitetty muitakin paralleleja. Niinpä sanoja *hakeri* 'heinäsuojan kyhäys', *hakkinen* 'kuhilas' ja *hölkkä* 'hiljainen juoksu, aallokko' on oletettu myös virolaisiksi lainoiksi, sanalle *hiema*² (: *hieman*) on esitetty etäsukukielisiä ja jopa indoeurooppalaisia vastineita; *hom(p)sata*-verbille on löydetty vastine nykyruotsin murteista; *hulasvesi* 'tulvasvesi' voi olla joko balttilainen tai germaaninen laina, *huoma* niin ikään germaaninen. Adjektiivi *helpeä* 'hento, reipas' on liitetty *helppo*-sanueeseen, *hilpeä* on yhdistetty itämerensuomalaiseen sanaan *hilpa* 'ohut tuohen kalvo'; verbin *hinkata* alkuperä on epäselvä. Sanan *horna* 'perikato, helvetti' merkityksenkehitys on täsmentynyt vielä Toivosen esittämästä; SSA:n mukaan 'horros, noidan hurmostila' → 'myyttisten henkien olinpaikka' → 'manala' → 'turmion paikka, helvetti'. Omapohjaisessa sanastossa on deskriptiivis-onomatopoeettista sanastoa lähes 39 %. Tähän suureen määrään uskoo, kun näkee deskriptiivisten sanojen luettelon (*h*:n loppupäästä): *hömpsy*, *hönni*, *höntti*, *höperö*, *höppä*, *höristä*, *hörppä*, *hörpätä*, *hötky*, *höty*, *höykky*, *höyriä* ja *höyty*.

Ruotsin sanasto on ollut suomen kielen kehitykselle erittäin tärkeä. Paavo Ravila arvioikin, että kaikista suomen kielen lainasanoista on suurin osa, varovaisestikin laskien enemmän kuin puolet saatu ruotsin kielestä (Ravila 1959: 322). Ruotsista lainatut sanat on jaoteltu lainakausiin: muinaisruotsi (1225 – 1526), varhaisempi uusruotsi (1526 – 1723), uusruotsi (vuodesta 1732) ja nykyruotsi; muinaisruotsi voi jakautua varhempaan (1225 – 1375) ja myö-

Kirjallisuutta

häiseen (1375 – 1526); vielä on käytössä lyhenne ruots. (= ruotsi). Muutamat sanat juontuvat ruotsin murteista, esim. *hanikka* 'tynnyrin tappi', *hanskata* 'riepottaa', *haru* 'ahava', *himmeli*, lastenkielen *humma*, *hummeri*² 'sälli, hummaaja', mahdollisesti myös *hulttio*, *hunninko*, *hunskeli* 'hulttio', mm. suutaritermi *hymätä* ja *hyysikkä*. Myös ruotsalaisiin lainoihin liittyy kiinnostavia ongelmia: *hyeena* voisi johtua saksasta (niin kuin jo Toivonen esitti), *hyssyttää* johtuisi osittain ruotsista ja voi kuulua eräiden omaperäisten deskriptiivis-onomatopoeettisten sanojen ryhmään. Epävarmoja ruotsalaislainoja ovat *hakuli* mm. 'lankkuaita', *huipata*, *hunskeli* 'hulttio', *hyyykä* 'kyyrityä' ja *hävele* 'ahne'. Sana *holkeri* 'jäämeren hai' on poikkeuksellinen: se johtuu norjasta.

Nimenomaan Jorma Koivulehdon kekseliäiden rinnastusten ansiosta suomeen mahdollisesti lainattujen germaanisten sanojen määrä on viime vuosina kasvanut suuresti. SSA suhtautuu pidättyväisemmin germaaniisiin lainasuhteisiin: m a h d o l l i s e s t i germaania ovat *haarkala* 'meressä elävät silakat ja kilohailit', *hahtuva*, *hakea*, *hankkilus* 'kantohihna', *helppo*, *horho* 'syväne', *hujat*¹ 'äly', *humala* ja *hypätä*. Toivonen oli samaa mieltä; hänestä kuitenkin *hakea* on vain itämerensuomalainen sana, *humala* oli hänestä mahdollisesti mieluummin slaavilainen laina; *horhoa* ei ole SKES:ssa.

Etäsukukielistä johtuvia sanoja on oikeastaan yllättävän vähän tai paremminkin vähän sellaisia etäsukukielten sanoja, joihin suomen sana on rinnastettavissa. Tavallisimmin tulevat kysymykseen mordva ja lappi (saame). Sanaa *huu* on esitetty myös germaaniseksi ja *huoli* balttilaiseksi. Yli 20 sanaa on epävarmasti etäsukukieliin rinnastuvia ja näistä vielä kolme aivan epävarmaa (*heppi* 'nuppi, terska', *hetki* ja *hieroa*). Yleensä SSA käyttää kyseenalaisissa yhteyksissä esim. ilmaisua »? = lpR» epäillesään sanan ruotsinlappalaisuutta; s.v. *hyvä* on kyllä toisinpäin »? = lp». Germaanisten lainojen kanssa lähes samansuuruinen on balttilaisten sanojen ryhmä. Sanaa *halme* on esitetty myös germaaniseksi ja *hirssiä* mah-

dollisesti kantaslaavista johtuneeksi. Epävarmoja rinnastuksia ovat *hako*, *halava*, *havu* ja *härkä*. Venäjältä SSA:n mukaan johtuvat sanat *halatti* 'väljä päällystakki', *hamutti* 'länkien pehmike', *hapari* 'haaksirikkotavara', *hartsina* 'majatalo', *hartsu* 'tavara, muona', *holoppa* 'kelvoton', *hotsia* 'viitsiä', *hotu* 'tie', *hui*³ 'siitin', mahdollisesti *huipätkä* 'patti hevosen jalassa' ja *hurtti*³ 'reipas'.

Erittäin tärkeätä on kaikkien mahdollisten suomalais-ugrilaisen kantakielen muotojen tai usein myös muunlaisten kantasanojen esittäminen. Noilla rekonstruoituilla sanoilla on suuri merkitys sekä tutkijoille että opiskelijoille. Kaikilla ei näet ole mahdollisuutta käyttää Károly Rédein johdolla toimitettua Uralisches etymologisches Wörterbuchia (UEW); sitä paitsi siinä noudatettu kirjoitusjärjestelmä poikkeaa jonkin verran suomalaisesta. Niinpä SSA esittääkin kantakielen muodot mm. sanoista *asea* (uralilainen **ase-*), *hapan* (yhteinen alkumuoto **šappa-* tai **tšappa-*), *heinä* (varhaiskantasuomen **šaina*), *hiiri* (suomalais-ugrilainen **šiner* tai **šinere*), *huhta* (balttilainen **šukta*), *kattaa* (**kanttaðak*) ja *kiehua* (varhaiskantasuomen **keje-*). Etymologisen tutkimuksen edistyessä kantamuodot saattavat ongelmallistua, ja niinpä SSA mainitsee usein myös (kanta)germaania, (kanta)skandinaavisia, indoeurooppalaisia tai muita kantamuotoja. Kaipaan kuitenkin vielä esim. sanojen *eilen*, *höyhen*, *juoda*, *jää*, *kusi*, *kuu* (taivaankappale ja rasva), *kuusi* '6' ja *kyy* vastaavia muotoja.

Jo sekä lähisukukielisten että omaperäisten sanojen yhteydessä ihmettelin deskriptiivisten sanojen määrää. Eräistä sanoista onkin vain huomautettu, että ne ovat deskriptiivisiä ja siis oikeastaan olisivat lähisukukieliin rinnastettavissa. Deskriptiivinen *huiska* on mahdollisesti skandinaavinen laina. Vain onomatopoeettiseksi on luokiteltu (tai selitetty) sanat *hahattaa*, *hipsuttaa*, *hokka*² 'närihi', *huhu*, *huilu* (voi olla myös germaaninen) ja *huutaa*. Kiinnostava ryhmä ovat kontaminaatiomuodot: *hallain* (< ruots. *hallon* + suom. *vaarain*), *helkatti*

(*helkkari + helveti*), *honto* (< *hoto + onto*), *huppu* (? < *hukku + uppo*), *hypristää* (< *hypertää + hypistää*), *häitää* 'häikäistä' (< *häikäistä + haitata*), *härsyttää* 'hämätä' (< *härnätä + ärsyttää*) ja *höllä* (< *höltyä + helä*). Epäselviksi ovat jääneet sanat *hinata*, *holhota*, *huijata*² 'vaihtaa', *huilata*, *hulhava* (: *hulhavalla* 'hukassa'; ehkä < germ.), *huntu*, *huosta* ja *hurrikas* 'outo vieras' («hämärähkö»). Samaa luokkaan kuuluisi myös *hokkuspokkus*, joka on kansainvälinen kulkusana, niin kuin *hamppua* ja *kälyä* luonnehditaan; Toivonen puhui joskus sanakulkurista. Oman pohjoismaisen ryhmänsä muodostavat vielä kantaskandinaaviset ja skandinaaviset lainat. *Haasian* johtuminen kantaskandinaavista on epävarmaa, se voi juontua myös germaanisista kielistä. *H*-alkuisissa sanoissa on myös englannista johduttavia: *huligaani* (engl. alkuperä on kuitenkin epäselvä, mistä olisi pitänyt huomauttaa) ja mahdollisesti *huhua*.

SSA on siinäkin suhteessa erinomainen teos, että se osoittaa etymologionnin ongelmallisuuden ja usein myös vaikeuden. Siis sekin on etymologia, että sanasta löytyy lähisukukielten vastaavia sanoja. Tästä olkoon esimerkkinä sana *irvi* 'rako; nälviä, virnistelijä; ivailu, irvistely', jonka johdoksia ovat mm. *irvessä* ja *irvottaa* 'ilkkua'. Samaa sanuetta ovat SSA:n esittämän mukaan karjalan *irvallah*, *irvisteä*, *irviskö*, lyydin *irvištada*, *irvottada*, vepsän *nirvištada*, vatjan *irvillä*, viron *irvakil* ja liivin *irtä*. Etymologiaa ei oikeastaan ole sen enempää, mutta huomautetaan vielä, että lapissakin on samantapainen sana. Alkulauseessa s. 12 mainittu asia on hyvä pitää mielessä: » — — jo lähisukukielten vastineetkin ovat osoituksena sanan verrattain korkeasta iästä.» Varsin usein kaukaisempi lainasuhde on epävarma ja varustettu kysymysmerkillä, esim. *into* ? < germ. **inþō(n)* tai **irta*, joka ? < baltt. Usein sanan etymologiaan liittyy epävarmuutta ja pohdintaa. Näin esim. *irstas* kuuluu ilmeisesti äänneasun erilaisuudesta huolimatta sanan **irta* yhteyteen. Taas sana *imelä* kuuluu mahdollisesti norjanlapin sanoihin *âmiidit* ja *hâmiidit* 'olla kovin makea tai erittäin hyvän makuinen'.

On vielä esitetty epävarma oletus, että *imelä* olisi samaa kantaa kuin *imeä*. Sen sijaan rinnastukset votjakin sanaan *jumal* 'makea, happamaton' ja syrjäänin sanaan *jumol* 'makea, hyvänmakuinen' on äänteellisten vaikeuksien vuoksi hylättävä. Erinomainen esitys on myös artikkeli *kärpänen*; sana sukulaisineen selitetään onomatopoeettis-deskriptiivissävyiseksi.

Esimerkki etymologisen tutkimuksen ongelmallisuudesta on sana *ies*, jonka tutkimushistoria SSA:stä käy hyvin selville. Sanan oletettu slaavilainen alkuperä on kiistanalainen; sen esitti jo 1801 H. G. Porthan teoksessaan *De praecipuis dialectis linguae Fennicae* (jonka SSA:kin mainitsee). J. J. Mikkola taas kumosi tämän tulkinnan 1894, E. N. Setälä hyväksyi sen 1926, Valentin Kiparsky kumosi sen 1939, samoin Eino Nieminen 1949. Y. H. Toivonen taas oletti sanan slaavilaiseksi 1951; sama kanta tuli luonnollisesti SKES:aan 1955. On esitetty, että slaavilaisen taivutusvartalon *z* olisi korvattu myöhäiskantasuomessa *γ*:lla, kun *z*:tä ei ollut. Artikkelin on myös hyvä esimerkki ilmavammasta esitystavasta kuin SKES:n selostus, jossa kyllä taas ovat mainittuina venäjän, bulgarian, serbian, sloveenin ja tšekin sanat.

Heti *ies*-artikkelin jälkeen on sana *iha* 'iloinen, hyvä', joka on nykykielessä tunnettu lähinnä adjektiivista *ihana*. Epävarmana pidetään sanan kuulumista mokšamordvan verbiin *ožalgädäms* 'iloita'. Niin ikään esitetään epävarmana sanan juontuminen iranilaisesta kannasta **iša-*, joka on vielä yhdistetty sanskritin sanaan *iś-* 'toivoa, pyytää'. Virittäjässä vuonna 1956 Aino Kangas yhdisti sanan *ihoon*; samalla kannalla on myös UEW. Kaksi muutakin tärkeätä sanaa on tässä otettava esiin. Sanan *ihme* alkuperästä on mainittavissa vain, että se on sama kuin norjanlapin *âmäs*. Mainitaan myös Koivulehdon oletus, että sana olisi balttilaista lähtöä. Myös sanan *ihminen* alkuperä on epävarma, sitä on yhdistetty mm. etelämordvan sanaan *inže*. Koivulehto on taas (1991) esittänyt sanaa indoeurooppalaiseksi. SSA on kuitenkin jättänyt pois SKES:ssa (jo epävarmoina) esitetyt rinnas-

tukset samojediin. Ainakin kaksi Koivulehdon esitelmää on muuten jäänyt täsmentämättä: artikkelissa *halpa* on lähteenä Esit 1979 ja s.v. *huone* Esit 1991. Hakusanassa *kaarnikka* viitataan painossa olevaan julkaisuun. Alankomaissa ilmestymisensä aloittanut Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen (1. osa 1991) ei näytä ehtineen lähteistöön.

Kroonisesti ongelmallinen on sana *ihtriekko*, joka sanakirjan mukaan tarkoittaa 'metsässä kummittelevaa aavetta' ja myös 'surmatun lapsen sielua'. Syystä on kysymysmerkillä varustettu Martti Haavion esittämä etymologia, että sanan lähtökohtana olisi **itse-riekko* 'linnun hahmoinen (surmatun lapsen) varjosielu' (Haavio 1939: 42 ja vielä seikkaperäisemmin 1950). Saanen tarjota uutta etymologiaa, koska sana on minulle tuttu Pohjanmaan murteesta, jossa teutaroivaa lasta saatettiin sanoa *ihtriekoksi*. Eiköhän sanan alkuosassa ole aivan yksinkertaisesti sanaan *ihta* mm. 'vapaus, kiire' liittyvä sana *ihtri* »vapaana, valloillaan», johon liittyy jo Agricolankin mainitsema adverbi *idhojlam* 'valloillamme'. Loppuosana on varmaan pohjalaisverbistä *riekata* 'riehua, teutaroida' johdettu tekijännimi *riekko* 'riehuja', ja näin ollen sana tarkoittaisi 'valloillaan riehuja'. Metsäkanan kanssa ei tällä riekolla ole mitään tekemistä.

Paikannimiä SSA:ssä on varsinaisina hakusanoina kymmenisen: *Ahvenanmaa* (vanha *ahva*-teoria kumotaan ja ollaan *ahvenkannalla*: »niin on jos siltä näyttää»), *Eesti*, *Häme*, *Kainuu* (huomattavan pitkä), *Karjala* (ei ole aivan varmaa, että nimi liittyyisi *karja*-sanaan), *Kreikka* ja *Kupittaa*. Ajan kohtaistunut *Inkeri* olisi ollut paikallaan; ei sitä ollut SKES:ssakaan. *Helsinkiäkin* odotaisi; *Turku* varmaan käsitellään s.v. *turku*. Yleisnimien *kemi* 'keto' ja *keuru* 'käyrä' yhteydessä mainitaan myös mahdollisesti niihin liittyviä paikannimiä. Henkilönnimiä ovat *Ahti*, *Ilmari*, *Joukahainen* (ja kolmannessa osassa tietysti *Väinämöinen*, mutta tuleeko toiseen osaan *Lemminkäinen?*), *Kaleva* (ja *Kalevala*) ja ehkä hieman yllättäen *Kerttu*.

Etymologia on myös todennäköisyyksien etsintää ja testaamista. Verbi *aikoa* on todennäköisesti johdos sanasta *aika*; murteista tuttu *ehtä* 'illanistujaiset, ilta' lienee *ehtoo*-sanana kantasana. Kuuluvatko esim. jurakisamojedin *jāχā*- 'nylkeä' ja jenseinsamojedin *johi-*, *johe-* 'paloitella (esim. poro)' *jakaa*-verbin yhfeyteen?

*

SSA dokumentoi kriittisesti koko tähänastisen etymologisen tutkimuksen. Se myös innostaa lukijaa ottamaan kantaa ongelmiin. Tekijät ovat onnistuneet kolmessa keskeisessä tavoitteessaan: artikkeleiden rakenne on selkeä, ja ne ovat helposti hahmotettavia, varsinkin suomensukuisten kielten transkriptio on nyt yksinkertaistettu luettavaksi ja kolmanneksi tärkeätä on etymologisen tutkimuksen ongelmien esittely (vaihtoehdot, mahdollisuudet, hylättävät etymologiat). Aulis J. Joki sanoi vuonna 1955 Y. H. Toivosen kirjoittaman SKES:n ensimmäisen osan ilmestyttyä: »Tutkimuksen kannalta on usein osoittautunut edulliseksi, että yksi m i e s (harvennus kirjoittajan) ottaa suorittaakseen sellaisen tietoa, taitoa ja voimia kysyvän tehtävän, kuin jonkin kielen etymologisen sanakirjan laatiminen on: avaran persoonallisen kokonaisnäemyksensä pohjalta hän voi luoda teoksesta paljoa yhtenäisemmän kuin mitä *teamwork*-julkaisut tavallisesti ovat» (Joki 1955: 271). Voin kyllä kokemuksesta yhtyä Joen käsitykseen, mutta niin laajan teoksen kuin suomen etymologisen sanakirjan tekeminen vaatii jo työryhmän; Jokihan tuli sittemmin itsekin kuulumaan SKES:n ja SSA:n tiimeihin. Ja niin on aika muuttunut ja tutkimus tasa-arvoistunut, että kysymys ei enää ole yhdestä miehestä.

SSA on erittäin laajan ja kriittisen tutkimustyön vakuuttava ja järjestelmällinen näyte ja tulos. Se selvittää monen sanan alkuperän, mutta tärkeätä on myös se, että se osoittaa etymologisen tutkimuksen aavat ja karikat. Se innostaa lukijaa tutustumaan ja myös tutkimaan etymologioita. Tekijät

muistakoot, ettei heidän työnsä vaikutus lopu kirjan ilmestymiseen: teos vasta alkaa elää lukijain käsissä ja ajatuksissa. SKES:n jonkinvertainen vaikeaselkoisuus on nyt vaihtunut verrattomasti helppotajuisempaan ilmiasuun. SSA antaa vastauksen moniin kysymyksiin, mutta se myös haastaa tutkimustyöhön. Vaikka teos on ennen muuta tarkoitettu tutkijoille, sitä voi suosittaa myös jokaisen suomen kieltä vakavasti harrastavan tai siitä vakavasti kiinnostuneen luettavaksi. SSA kokoaa suunnattoman etymologisen tietämyksen, arvioi monisatavuotisen etymologisen tutkimuksen tulokset kriittisesti – ja tämä on parasta – tarjoilee tutkimustulokset objektiivisesti ja houkuttelevasti. Lauri Kettunen siteerasi kerran J. J. Mikkolaa, joka sanoi, että kyllä arvostelijoita aina löytyy, kun vain löytyisi tekijöitä. Suomen kielen tutkimukselle onneksi löytyy tekijöitäkin.

Ainoa vakava huomautukseni koskee lukuisia kreikan kielen sanoja. Niiden kirjoitusasuihin on jäänyt sellaisia virheitä, joita ei enää SSA:n tasoisessa teoksessa saa olla. Niin kuin SKES:n lukijat muistavat, Toivonen kirjoitti kreikan sanat kreikkalaisin kirjaimin. SSA noudattaa aivan oikein meikäläistä kirjoitusta, ja kreikan sanat on »käännetty» – osa tosin epätarkasti ja virheellisesti. Jos *alóē*-sanassa merkitään eeta pitkäksi; samoin pitäisi merkitä sanassa *amēn*; *daīmōn* kirjoitetaan pitkällä *o*:lla, sanan *ikoni* kreikkalaisessa alkumuodossa on jälkitavussa pitkä *o*: *eikōn* (ei *eikón*, vaikka kylläkin vartalo *eikon*-); sanassa *katēkhis-mós* pitäisi olla pitkä *e*; sanaan *kumo* '(esim. taivaan) laki' on yhdistetty jopa kreikan sana *kamárā*, josta puuttuu painonmerkki (*a*:n pituusmerkki on); sanassa *phantastēs* pitäisi lopputavun *e*:n olla pitkä. Sanat *améthystos* ja *arkhiātrós* on painotettu väärin; myöskään sanassa *dēmos* ole oikeata aksenttia, kun se taas on saman rivin sanassa *krateīn* (s.v. *demokratia*), sanoista *steīra* ja *steīros* (s.v. *ahtera*) puuttuvat aksentit; *strouthokámēlos* on painotettu väärin ja *baptistēs* on kirjoitettu ja painotettu erheellisesti *babtístēs*. Kreikan sanaa *galéā* 'laiva' ei kirjoiteta aivan samoin kuin latinan sanaa

galea; kreikan *ioudaīos* on väärin kirjoitettu (s.v. *juutas*; pitää olla ypsilon, ei nyy); sana *kālopódion* (s.v. *kaliiperi*) on virheellistynyt lähes tunnistamattomaan muotoon *kālōdhion*. Artikkelin *koirankuonolainen* on kreikan sanasta *kýōn*, 'koira' tullut omituisesti genetiivimuoto *kynós* ja *kefalē* 'pää' on kirjoitettu »nykykreikkalaisittain» *kefali*.

Saatetaan sanoa, että kreikan painonmerkit ja sananmuodot ovat pikkuasioita. Niitähän ne ovatkin, ja sen takia niiden soisi olevan aivan kohdallaan! Kun niinkin vaikea sana kuin *eleēmosýnē* on oikein kirjoitettu, on sitäkin harmillisempaa, että moniin kohtiin on jäänyt aivan joutavia kirjoitusvirheitä. Koska myös vieraskielisissä sanakirjoissa kreikan sanojen kirjoitusasu vaihtelee, on syytä tarkistaa sanat kreikankielisistä sanakirjoista.

SSA:n alkulauseessa luetellaan kunkin toimittajan kirjoittamat artikkelit. Voidaan laskea, että Erkki Itkosen osuudeksi tulee 156 sivua, Aulis J. Joen 142, Reino Peltolan 140 sivua ja Ulla-Maija Kulosen osuudeksi 7 sivua. Päätoimittajat Itkonen ja Kulonen vastaavat tietysti koko kirjan sisällöstä, mutta luultavasti kokonaisuus on tiiviin ryhmytyön tulos.

*

Kun SSA:n kolmas osa valmistuu 1990-luvun jälkipuoliskolla, on varmaan jo kertynyt alkuosia varten paljonkin uutta materiaalia ja sellaisia kommentteja, jotka vaativat toimitukselta kannanottoja. Ehkä kolmannen osan loppuun ei enää mahdu indeksejä, vaan on toimitettava erityinen osa niin kuin SKES:ssakin. SSA:n alkulauseessa Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen johtaja Tuomo Tuomi puhuu perinteen siirtämisestä. Erkki Itkonen, Aulis J. Joki ja Reino Peltola ovat siirtäneet tietonsa ja taitonsa nuorelle sukupolvelle; valitettavasti Erkki Itkonen ei ehtinyt nähdä valmista sanakirjaa. Vakuuttavasti uusi sukupolvi on perintöä vaalinut ja – tästä olen varma – myös uudistaa sitä. Mihin etymologisen sanakirjan toimittaminen perustuukaan? Lyhyesti

Kirjallisuutta

sanottuna asiantuntemukseen ja kekseliäisyyteen. Ja kuinka paljon on vielä tutkimita: onko *ateria* venäläinen vai todennäköisemmin germaaninen laina? Mikä on oma-peräisen *atulat*-sanan alkuperä? Myös sanat *iva* ja *jääda* ovat vielä lopullista etymologiaansa vailla. Artikkelit *ahma*, *akkuna* ja *aljo* 'kesyyntynyt metsäneläin' ovat muotoutuneet pikkaraisiksi novelleiksi. Kankulan kaivolla -nimisestä radio-ohjelmasta tunnetuksi tullut viehättävä artikkelisana *hump* olisi kaivannut suoranaiseksi lähdeviitteeseen Antero Alpolan muistelmateoksen Viihdevuosien vilinässä (s. 206–207). *Hump* ja *humpuuki* ovat muuten väärässä aakkosjärjestyksessä.

Markus Itkonen on piirtänyt sanakirjan turkooseihin kansiin Askolan Uittamonsalmesta löytyneen peuran, poron tai hirven hahmon ääriiviivat. Kuin uljas sanansaattaja jalo eläin tuo vuosituhantiset sanat tutkittuina lukijan olottuville, se yhdistää nykymaailman muinaisuuteen ja myös ilmentää osuvasti sanojen polvekkaita reittejä ja sanakirjatyötä. Jos eläin on hirvi, voisi ajatella leksikografiaa ja muistuttaa, mitä Henri Murger sanoo teoksessaan Boheemielämää: »Aika rientää kuin hirvi.»

KALEVI KOUKKUNEN

LÄHTEITÄ

- Bibliographia studiorum Uralicorum 1917–1987. Uralistiikan tutkimuksen bibliografia – Bibliography on Uralic Studies. III. Kielitiede – Linguistics. SKST 494. Helsinki 1991.
- EWU = Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. Band 1. Budapest 1993 [p.o. 1992].
- GRIMM, JAKOB 1847: [Hr. J. Grimm las 10. Juni] Über finnische Wörter. – In: Bericht über die zur Bekanntmachung geeigneten Verhandlungen der Königl. Preuss. Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Aus dem Jahre 1847. Berlin s.a.
- HAAVIO, MARTTI 1939: Huomioita suomalaisen kansanperinteen kartoittamisesta. – Virittäjä 43.
- 1950: Ihtirikko. – Virittäjä 54.
- HAHMO, SIRKKA-LIISA 1988: Avioliitto 'avoin liitto'. – Oma vai lainattua. Itämerensuomen germaanisiin lainasanoihin liittyviä kirjoitelmia. Suomi 143. Helsinki.
- JOKI, AULIS J. 1955: Etymologicum Fennicum [Suomen kielen etymologisen sanakirjan 1. osan arviointi]. – Virittäjä 59.
- KETTUNEN, LAURI 1957: *Kimalaisen* etymologia. – Virittäjä 61.
- MEILLET, A. 1975: Préface teoksessa BLOCH, OSCAR – VON WARTBURG, WALTHER: Dictionnaire étymologique de la langue française. Sixième édition. Paris.
- RAVILA, PAAVO 1952: Onomatopoeettisten ja deskriptiivisten sanojen asema kielen äännesysteemissä. – Virittäjä 56.
- 1959: Lainasanamme. – Oma maa: tietokirja Suomen kodeille. Viides osa, s. 312–323. Porvoo.
- RYTKÖNEN, AHTI 1935: Deskriptiivisistä sanoista. – Virittäjä 39.
- SAUKKONEN, PAULI – HAIPUS, MARJATTA – NIEMIKORPI, ANTERO – SULKALA, HELENA 1979: Suomen kielen taajuus-sanasto – A Frequency Dictionary of Finnish. Porvoo.
- Suomen kielen etymologinen sanakirja I–VI. Kirjoittaneet Y. H. Toivonen, Erkki Itkonen, Aulis J. Joki ja Reino Peltola. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII, 1–6. Helsinki 1955–78.
- Suomen kielen perussanakirja 1–2. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 55. Toimitus Risto Haarala, Marja Lehtinen ym. Helsinki 1990 ja 1992.